

Dobszay Tamás

Széchenyi István országgyűlési részvétele

*Diétai itinerárium**

Gergely Andrásnak

Széchenyivel folytatott vitájában 1841-ben Kossuth a szemére vetette a grófnak, hogy ha nem is negligálja a rendi politikai fórumokat, de alulértékeli szerepüket a nemzet életében.

„[Széchenyi] jó számolással kidolgozó [...] s férfias szilárdsággal életbe is hozza több rendbeli központosító vállaltokat. [Csakhogy] az eszmék központosításának más eszközei is megvoltak, melyeknek ugyanazon célra hatalmas sikerrel hatását a nemes gróf úgy látszik, számolásában, ha nem egészen felejtette is, de bizonyonnyal nem eléggé méltatta [...] Ily eszmeközpontosítási hatalmas eszközök [...] az országgyűlések, s ezeknek törvényhatóságokkal folytonos eszmesúrlódási s eszmeközpontosítási viszonya.”

A diéta és az általa adott lehetőségek Kossuth szerint olyan tényezők, amelyeket Széchenyinek sokkal nagyobb mértékben kellett volna megbecsülnie és használnia az átalakulás folyamataiban.

„[A]zon 15 év alatt, mióta a nemes gróf a maga rendszerének épületét fokról fokra emelgeti [...] közel 7 esztendeig országgyűlés volt – s minő országgyűlések! Alig van ez idő szerinti teendők között fontos kérdés, mely ezeken, legalább alapelveiben vagy előzményeiben szóba nem jött.”¹

Jól tudjuk, hogy a még csak hivatását kereső Széchenyi egyik lehetséges pályamodellként igenis számításba vette az országgyűlési politikus szerepét. Már a „Mi minden akar Sz. I. gróf lenni?” kezdetű, sokszor idézett naplóbejegyzésben feljegyezte a válaszok egyikéeként: „Egy pártnak akar a vezére lenni, és magát teljesen a jog és alkotmány ügyének szentelni”² – aminek csak egy parlamentáris környezetben van értelme. Közpályájának első jelentős mozzanata is az országgyűléshez

* A tanulmány az NKFIH K 116 166 számú pályázatának támogatásával készült (*A magyar rendiség politikai kultúrája, 1526–1848*; vezető kutató: H. Németh István).

¹ Felelet 1841: 39–40, 42.

² 1821. március 27-i naplóbejegyzés. Széchenyi naplóbejegyzéseire a dátum megjelölésével a magyar fordításban megjelent legbővebb válogatás (Széchenyi 1982) és Viszota Gyula teljes kiadása alapján hivatkozunk (Széchenyi 1930–1939).

kapcsolódik: a múzeumalapító Széchenyi Ferenc legkisebb fiát nevezetes akadémiai felajánlása tette a főnemesi előkelő körön kívül is országosan ismertté, először tehát épp a diétán vont magára közfigyelmet. Viszonya azonban az 1848 előtti politikai élethez meglehetősen ambivalens volt: gyakorta adott hangot a képviselői intézmények rendi jellegével kapcsolatos ellenérzéseinek, de fenntartásokat, félelmeket táplált a szélesebb társadalmi részvétellel folyó politikával szemben is, s úgyszintén szigorúan bírálta a kormánypolitika abszolutisztikus vonásait. A politikai működéshez kialakult viszonya hozzájárult ahhoz, hogy igyekezett törekvéseinek más terepet, intézményeket is keresni vagy teremteni. Főnemesként számos szereplehetőség állott nyitva előtte, így gyakorta egyéb feladatok és megbízások vonták el az idejét az országgyűlési részvételtől, de kétségtelen, hogy távolságtartásának egyik oka a kétely a meglevő intézmények működésével, de általában is a politikai cselekvés hatékonyságával kapcsolatban. Ezzel együtt, bár a nem hatalmi (ma úgy mondanánk: civil) kezdeményezéseknek is nagy szerepet tulajdonított, társadalmi rangjánál és elhivatottságánál fogva maga is résztvevője volt a politikai életnek. Mivel a korszak politikatörténetének ritmusát a rendi diéták adták, született törvényhozóként, a felsőtábla tagjaként, majd választott követként, képviselőként részese volt az országgyűlési küzdelmeknek is.

Érdeemes tehát megvizsgálunk Széchenyi országgyűlési részvételét.³ Dolgozatunkban Széchenyi szereplését a naplója segítségével elsősorban annak alapján vizsgáljuk, hogy a diéták időtartama alatt mikor tartózkodott az országgyűlés helyszínén, és mikor, milyen ügyben volt távol. Mivel nem jegyezte fel minden egyes felszólalását, a naplón kívül egyes kiadványokban közölt beszédeit is figyelembe vesszük, de e téren még bizonyos, hogy adataink kiegészítésre szorulnak. Mégis úgy véljük, az általunk összeállított diétai „itinerárium” mindenképp képet ad parlamentáris szereplésének mértékéről és súlyáról. Tudjuk, hogy Széchenyi példája nem jellemző a főnemesség egészének, de még a közéletileg aktívabb kisebbségnek a viselkedésére sem, ám adalék lehet a felsőtábla működésének további elemzéséhez.

ORSZÁGGYŰLÉSEK SZÉCHENYI PÁLYAFUTÁSA ALATT

1825-től 1848-ig összesen hat rendi országgyűlést tartottak Magyarországon, de nem hagyható figyelmen kívül az 1848-as első népképviselői országgyűlés sem, amely alatt szeptemberig Széchenyi nemcsak a Sopron megyei nyéki választókerület képviselőjeként, hanem az immár az országgyűlésnek felelős kormány közlekedési minisztereként is kapcsolatban állt a törvényhozással. Az egyes gyűlések

³ Az életpálya országgyűlési szempontból legfontosabb mozzanatait illetően a hatalmas Széchenyi-irodalom életrajzi darabjai közül elsősorban a legkorszerűbbekre támaszkodunk, amelyek azonban az életpálya egészét elemezve országgyűlési tevékenységéről olykor csak utalásszerűen írnak: Csorba 2001; Fónagy–Dobszay 2004; Oplatka 2005; Gergely 2006. Külön kiemelendők még Velkey Ferenc e tárgyban született kitűnő tanulmányai: Velkey 1996, 2008.

változatos időtartamúak. Az 1825–1827-es országgyűlés huszonegy, az 1830-as három és fél hónapig tartott. A leghosszabb diéta, a nevezetes 1832–1836-os csaknem negyven, az 1839–1840-es tizenegy hónapon át folyt. Másfél évet ülészet az 1843–1844-es, míg az utolsó rendi országgyűlés öt viharos hónapot. Az első népképviselési országgyűlésen Széchenyi pontosan két hónapon át vett részt, amíg betegsége szeptember 5-én ezt végképp lehetetlenné nem tette.

A diéták karaktere is különböző volt.⁴ Az 1825-ös diéta tizenhárom évnyi önkényuralom után, erőteljesen ellenzéki szellemben, a rendi alkotmány helyreállításán munkálkodott. 1830 viharos évében az udvar és a rendek viszonylag gyorsan letudták a háromévente kötelező országgyűlést, megtörtént az esedékes adó- és újoncmegajánlás, valamint a trónörökös megkoronázása. S noha komoly közjogi viták is folytak, a felkészülés hiányosságai és a feszültségek miatt a reformmunkálatoknak csak a következő alkalommal gyűrűkörték neki. A leghosszabb, az 1832–1836-os első igazi reformországgyűlésen, amelyen végre törvényjavaslatokban mutatkozott meg a reformszándék, a kialakuló reformellenzék csak korlátozott eredményt ért el, de több Széchenyitől indult kezdeményezés is lendületet vett. Az 1839-es diéta a reformmozgalom megfélemlítéssel és büntetőjogi eszközökkel (lásd Kossuth, Wesselényi és az országgyűlési ifjak pere) történő elfojtása, az egykorúan kormányzati terrorizmusnak nevezett politika elleni fellépés és a szólásszabadság védelme miatt ismét sérelmi jellegű volt; ám – a meghozott törvényeket tekintve – ez lett a legsikeresebb reformországgyűlés, a *Stádium* programjából néhány végre megvalósulhatott. 1843-ban a liberális mozgalom nagy reményekkel, ám a töréspontnak tekintett közteherviselés kérdésében elszenvedett vereséggel érkezett Pozsonyba, s a diéta a hatalmas munka ellenére fontos, de csekély mennyiségű jogszabályi eredménnyel, s emiatt ismét erősen sérelmi hangulatban végződött. Az 1847-es diéta első szakasza érdekes kereszteződése volt a formálódó modern pártviszonyoknak, valamint a hagyományos rendi formáknak és jellegzetességeknek. Heves ellenzéki agitáció útján kiküzdött fontos reformok (egyes adóformák esetében a közteherviselés tervezett bevezetése, a kötelező, bár még nem általános örökváltás törvénybe foglalása) jellemezték, félsikert ígérve, míg 1848 februárjától a forradalmi feltételek közepette az országgyűlés meghozta a társadalmi és közjogi reform áttörését, szinte teljes programjának végrehajtását. Az 1848. július 5-én összeülő első népképviselési országgyűlést a magyar állam konszolidációjáért való küzdelem és az udvarral kialakult feszültséggel kapcsolatos heves viták fémjelzték.

⁴ A korszak általános politikatörténetére és országgyűléseire a legfontosabb újabb összefoglalók: *Magyarország története 1790–1848*, ezen belül a Gergely András és Vörös Károly által írt részek; Pajkossy 2003a, 2003b; Csorba–Velkey 1998; Kecskeméti 2008; Erdmann 2014.

BELETANULÁS KÉTKEDŐ ELLENZÉKI SZEREPBEN, 1825–1827

Az 1825–1827-es ciklus felét Széchenyi becsületesen végigülte. Az első év első felének 183 napjából csak húsz-huszonkettőt tartózkodott a diétavároson kívül⁵ (ez az adott időszak egyikilencedének felel meg, s ennyit a választott követeknek is megengedtek a szokások és a követküldők),⁶ de a második félévben is csak 71-et, (azaz a 182 nap mintegy kétötödét). Eleinte rövid, egy-két, olykor néhány napos, többnyire bécsi és Cenk környéki távollétei során Metternich államkancellárt⁷ hivatalos, rokonait, barátait magántermészetű okból⁸ kereste fel, a hadseregből való szabadsága vagy kilépése ügyeit,⁹ gazdasági és pénzügyeit¹⁰ intézte. Egymással összekapcsolódó baráti látogatások¹¹ vagy gazdasági tapasztalatszerzés¹² céljából előfordultak Pozsony környékére tett egy-két napos utazások is. Egy alkalommal a hajózásról gyűjtött tapasztalatot.¹³ Hosszabb időre legfeljebb Cenkre és környékére ment pihenni, vadászatra, gazdasága után nézni, amely távollétek gyakorta rövidebb-hosszabb bécsi tartózkodással is kiegészültek.¹⁴

Széchenyi azonban ekkor is figyelemmel kísérte a diéta munkáját, az ülések lefolyásáról legalább utólag feljegyezte a legfontosabbakat,¹⁵ és igyekezett felmérni a diéta hatásait környezetében. Bosszankodott például, hogy egy álarcosbál nagyobb izgalomban tartja a bécsi elitet, mint a magyar országgyűlés.¹⁶ Feljegyzéseiben az első hónap során még szinte országgyűlési naplókivonat-szerű részletességgel írt a diétáról. Utóbb megmaradt a tárgyak, benyomások, valamint saját véleménye rögzítésénél, s csak a számára legfontosabb felszólalások részleteit idézte. Maga a napló Széchenyi számára ekkor leginkább munkaeszköz volt, amelybe a tanácskozási tárgyakat és az azok megértéséhez szükséges informáci-

⁵ A bizonytalanság az el- és odautazás besorolásából adódik. További néhány nap naplóbejegyzés híján nem vehető biztosra, de a környező napok történéseinek figyelembe vétele alapján valószínűleg szintén Pozsonyban tartózkodott.

⁶ Kossuth tudósításaiban 1832–1836-ban rendszeresen megemlíti a szabadságra távozó és onnan visszatérő követeket.

⁷ 1825. december 6–9.; 1826. február 8–12.; március 12–13.; május 14.; május 20.

⁸ 1825. július 11–16. és 22–23., december 18-án pedig a frissen megözevgyült Zichy Mollyt kísérte Bécsbe.

⁹ 1825. december 27–28.

¹⁰ 1826. május 12–14.; május 19–22.

¹¹ Trautmannsdorf, 1825. szeptember 22.; Körtvélyesen vadászat, 1826. április 11.; augusztus 14–16. (Gáta és Oroszvár), augusztus 29–31. (Cenk, Trautmannsdorf: vadászat), szeptember 3. (Oroszvár), szeptember 7–8. (Szered, Játó).

¹² Bár, 1826. március 24.; Tallos, június 13–15.; július 6. és július 28–31. Játó és Tallos a barátja, Esterházy Mihály birtokai.

¹³ 1826. május 30.

¹⁴ 1825. október 23–30.; 1826. március 12–16.; 1826. április 3–4.; április 21–28.; július 17–29. (Auspitz, Bécs, Cenk, Horpács).

¹⁵ 1826. december 26–28-án Bécsben van, mint bejegyzi: „ezalatt 2 ker. ülés, hogy körülmélyesen megokolják, hogy a törvényellenes adó beszámíttassék, és hogy az új országgyűlés időpontját már az előzőn ki kell tűzni”.

¹⁶ 1825. december 6.

ókat, a tárgyalás menetét, egyes felszólalókat és beszédek tartalmát jegyezte fel. Mint egész generációja, a hosszú önkényuralom után ő is most tanulta az országgyűlési működést, de neki megyei tapasztalat híján csak ekkor adódott módja megismerni általában is a köztanácskozások természetét.

Számos kortársától eltérően, összehasonlítási alap birtokában, az angol parlamenti gyakorlatot valamelyest ismerő Széchenyi kritikus szemű tanulója volt az olykor nagyon is ceremoniális, máskor meg indulatosan sérelmi hangulatú és rendkívül szervezetlen, gyakorlatiatlan rendi politikának. „Deputációk. Időpazarlás. Szertartásosság. Kényszeredettségek” – írta a megnyitás körüli, valóban sok hagyományos barokk udvariassági szokást mutató napokban.¹⁷ Később elsősorban a működés nehézsége és a tárgyalásmenetet megakasztó indulatos jelenetek zavarták: „Egyetlen ügyben sem lehet nyugodtan, rendben, hidegvérrel megfontolni.” Megoldást is keresett a problémára: praktikus beállítódásának megfelelően, technikai jellegűt. „Orvoslás: Minden 3 évben rendszeresen országgyűlést tartani, hogy a rendek hozzászokjanak. A helyiséget [azaz a terem berendezését] javítani, mert ez fontosabb, mint gondolják.”¹⁸ Jellemző a rendi viszonyokra, hogy az első, törvényekben rég szereplő és a következő években már érvényesülő kívánalma nem hozott érdemi változást, míg a másodikra csaknem húsz év múlva, 1843-ban került sor.

Széchenyi tapasztalathiányát mutatja, hogy főrend létére először az alsótábla kerületi ülésén gondolt felszólalásra, ahol ezt a szokások nem engedték meg: „sajnos nem volt szabad beszélnem”.¹⁹ Saját helyén, a főrendek körében még október 8-án is csak latolgatta a lehetőséget: „vajon fogok-e beszélni”. Magyar nyelvű, ráadásul a rendek sérelmi tartalmú felirattervezetét támogató, s mindkét tény miatt megütközést keltő szűzbeszédét végül néhány nappal később mondta el – lámpalázasan: „magyarul beszéltem. Oly nagy izgalomban, hogy szívesebben mennék a bitóra. Vajon fogok-e valaha is hidegvérrel beszélni?”²⁰ Végül mégis felszólalhatott a kerületi ülésen: az akadémiai felajánlás szokásokat megtörő jellegével is rendhagyónak minősült, hiszen a hallgatóság soraiból hangzott el, de tartalma feledtette ezt a körülményt.²¹ A későbbiekben azután kialakult Széchenyi szónoki rutinja, ám az önkritikus megjegyzések továbbra sem hiányoztak. Tizenhatodik felszólalása után ezt jegyezte meg: „szinte nehezebben beszélek, mint eleinte”.²² Utóbb is gyakran értékelt beszédek hosszúságuk, tartalmuk, érvelésmódjuk és hatásuk szerint.

A napló által említett összesen mintegy 30 beszéd vagy felszólalás²³ kétharmada esett a diéta első évére. Tartalmuk szerint változatosak, politikai állásfogra-

¹⁷ 1825. szeptember 14.

¹⁸ 1825. szeptember 13.

¹⁹ 1825. szeptember 21.

²⁰ 1825. október 12.

²¹ 1825. november 3.

²² 1826. február 22.

²³ Zichy (Széchenyi 1887) a 15–16. lapon 18+23 szereplést rögzít, Csorba (2001: 63) 35-tel számolt, a *Napló* 30-at említ, de mivel egyes napokon többször is beszélt, ugyanakkor a *Napló*ban

lásukban is megfigyelhető elmozdulás, alkalmazkodás a politikai folyamatokhoz. Az abszolutizmus évei után az alkotmányos gondolkodású Széchenyi a főnemesi és családi hagyományoktól eltérően eleinte többnyire a rendi ellenzék oldalán, az abszolutisztikus törekvésekkel és működésmóddal szemben nyilatkozott, amivel rangtársai körében értetlenséget, megütközést,²⁴ kormánykörökben rosszállást keltett.²⁵ Többször is kapott dorgálást, rendreutasítást,²⁶ s csak ritkábban egyetértő szavakat²⁷ az elnöklő nádortól. A naplóban számos helyen szerepelnek az osztrák kormánypolitika gyakorlatával kapcsolatos kritikák.²⁸ Érzekelte a közjogi-politikai nyelv változását, amely szerint az udvar oldalán állók az 'alkotmány' kifejezés alatt a fennálló rendi társadalom megtartását értik, és közjogilag valójában monarchikus elvet vallanak, míg az ellenzék a modern alkotmányossághoz közelebb álló, hatalomkorlátozó értelmet tulajdonít neki.²⁹ 1826 januárjában, majd novemberében az országgyűlés küzdelmei kapcsán, de általánosságban és európai kontextusban a következőképp jellemezte az alkotmányos és abszolutista törekvések ütközésének időszakát.

„Most zajlik a per, vagy még inkább harc az abszolutizmus és a népek joga között [...] az abszolutizmus szolgái, kiknek érdekeik, létezésük a régi formákkal oly szorosan összefügg, a küzdőteret ellenfelüknek átengedni könnyen nem fogják.”³⁰

Helyzetértékelése mégsem egyoldalú, hiszen a rendi alkotmány kiváltságvédő tartalmát és működési nehézségeit is bírálta.³¹ A közjogi ellenzékiség szimbolikus ügyeit formulázó sérelmi munkálatról így írt: „egyetlen egy praktikus, ügyibe való embert nem látok, ékesszólót sokat. Meseországbeli költők.”³² Aggodalmaskodott a szónokok felületes szakismeretei miatt, majd a következtetést is levonta: „honfitársaim a képviseleti alkotmányra nem teljesen érettek”.³³ Különösen a tárgyalások időt fecsemlő nehézkessége tette türelmetlenné; többször is kommentálta ezt beszédesen pusztán az ülés sorszáma és a megnyitása óta eltelt idő

nem mindet említette, illetve egyes fontos beszédek nem hivatalos ülésen hangzottak el, a számokat tekintve van némi bizonytalanság.

²⁴ 1825. október 12.; 1826. április 6.

²⁵ 1826. április 17.

²⁶ 1825. december 23.; december 26-i beszéde miatt vissza akarták parancsolni alakulatához; 1826. április 1.; augusztus 22-én arra készült, hogy rideg választ adjon a nádornak, de végül nem került rá sor. 1827. február 13.; április 26.

²⁷ 1826. január 31.

²⁸ 1826. január 1.; január 12.; március 18.

²⁹ 1825. november 12. Metternichel folytatott beszélgetése lejegyzésében, 1826. március 18. Széchenyi 1982: 422.

³⁰ 1826. január 24.; november 16-án: „Az évszázad filozófiája küzdelem a képviseleti szisztéma és az abszolutizmus között. A képviseleti szisztéma végül győzni fog.”

³¹ „Ez antiliberális alkotmány védelme nem valami nemes feladat. 400 000 lelket látunk, kik előjogaikat és kiváltságaikat olyan 10 000 000 emberrel szemben akarják megerősíttetni, akikről az országgyűlésen szó sem esik.” 1825. szeptember 21.; 1826. november 1.

³² 1825. szeptember 28.; október 8.; október 14.

³³ 1826. január 3–5.

megjelölésével,³⁴ s előfordult, hogy egyszerűen unalmasnak minősítette azokat.³⁵ Ám e tapasztalatok nyomán, a rendekkel szembeni kritika ellenére sem fordult az udvar irányába, hiszen a diéta zárószakaszában ezt írta naplójába:

„Egy sereg sarzházi, dikaszteriális hang. Én hosszan, jól beszéltem: kegyet nem kérek, nincs rá szükségem [...] A császár nem kegyet gyakorol, ha a magyar alkotmányt fenntartja, hanem legszentebb kötelességét teljesíti. A nádor rendre utasított.”³⁶

Nemcsak az országgyűlés működése, de saját helyzete is komolyan foglalkoztatta. Mivel a rendi dualizmus egyik pólusához sem volt hajlandó kötni magát, így mindkét fél bizalmatlanságát kiváltotta. Metternich elutasított, de lelke mélyén elfogadott „jóslata” nyomán fél év után – s nem véletlenül egy bécsi utazás során – állapította meg: „Éreztem, hogyan veszem össze máris mindkét párttal.”³⁷ Idővel szaporodtak a hasonló értékelések. Amikor nem beszélt a rendek ellen, ezt Wesselényi helyeselte, az udvar hívei pedig a szemére vetették; néhány nap múlva a helyzet ennek épp a fordítottja lett. Wesselényi tanácsa ellenére a rendek ellen foglalt állást. „Barátaimat el fogom veszíteni. Wesselényi az udvarral szemben indulatos, én a rendek embertelenségével szemben” – írta. Köztes helyzetét kényelmetlennek érezte: „nem tetszik a semleges szerep”.³⁸ Azaz a liberális reformmozgalom politikai útválasztását illető, s 1831-re véglegessé vált különülésük Wesselényivel már ekkor érzékelhető volt.³⁹

A diéta második felét kitevő, az 1826. szeptember 11. és 1827. augusztus 18. közötti időszakban már inkább igazodott Széchenyi a mágnások részvételi szokásaihoz. Jóval kevesebbet, csak az időtartam alig több mint fele részében tartózkodott biztosan Pozsonyban, 340 napból 148-on biztosan, s még további 19 napon valószínűsíthetően távol volt. A rövidebb bécsi, cenki látogatások,⁴⁰ Pozsony környéki vadászatok és más arisztokrata időtöltések mellett⁴¹ hosszabbodtak az „otthoni” távollétek.⁴² 1827-ben többször is két-három hetes „szabadságot” vett igénybe,⁴³ s 1826 őszén maradt el először egy teljes hónapra Pozsonyból.⁴⁴ Új szerepvállalások vettek el a diéta idejéből: az apja által alapított múzeum, a saját kezdeményezésű

³⁴ 1825. október 16.; 1826. január 28.; március 30.; április 14.; április 17.

³⁵ 1826. május 29.

³⁶ 1827. április 26.

³⁷ 1826. március 12.; július 18. Wesselényivel való nézeteltérése.

³⁸ 1826. július 10. és 18.

³⁹ Csorba 2001: 66–67.

⁴⁰ 1826. június 19–21. (Oroszvár Tallos); június 26.–július 4. (Cenk, Bécs); 1827. április 27–29. (Bécs); május 12–16. (Bécs).

⁴¹ 1826. szeptember 24–27. és november 5–11. (Szered, Tallos, Játó).

⁴² 1826. augusztus 2–10. (Cenk), szeptember 30.–október 4. (Cenk, Bécs), de elképzelhető, hogy a következő, nem jelölt, bizonytalan hollétű október 5–12. is ide sorolható. 1826. október 24–31. (Cenk: vadászat), 1827. február 5–11. (Bécs, Cenk), február 28.–március 7. (Bécs, Cenk).

⁴³ 1827. május 27.–június 17. (Bécs, Cenk), július 15–30. (Cenk).

⁴⁴ 1826. november 22.–december 24. (Bécs, Cenk).

kaszinó Pestre helyezésének terve, a lóversenyztetés meghonosítása, Pest fővárossá fejlesztésének más ügyei mind többször szólítják az ország központjába,⁴⁵ de ide sorolható a bécsi lófuttatás és lóvásárlás is.⁴⁶ Ám nehéz szabadulni attól a benyomástól, hogy személyes részvétele, illetve távolmaradása hátterében ott lehet a személyes, érzelmi indíték: a sok Pozsonyban tartózkodás egyik oka Crescence jelenléte; a diéta vége felé többször jegyzi fel aggodalmát, hogy diéta után keveset találkozhatnak. Távollétei is akkor szaporodtak, amikor a viszony jellege tisztázódott: Crescence arra vonatkozó kifejezett kérése, hogy ne dúlja fel a családi békét, hozzájárulhatott a tartózkodási hely megválasztásához.

Mindenesetre az 1825–1827-es országgyűlés kiemelt fontosságú volt Széchenyi életében. Akadémiai felajánlásával ekkor teremtette meg azt a pozíciót, amely személyes politikai szerepének, önképének vonásait meghatározta: az önzetlen főnemesét, aki személyes feladatként képviseli a nemzet felemelkedésének ügyét, s ehhez egyik, de nem egyetlen segédeszköz gyanánt az országgyűlést is felhasználja. A nemzeti kultúra, a társadalmi élet új intézményeinek meghonosítása mellett olyan kezdeményezések fűződnek a nevéhez, amelyek módosították magának az országgyűlésnek a működését. Idesorolhatjuk a magyar nyelvű felszólalást a főrendi táblán, amelyben már ekkor tucatnyian követték,⁴⁷ vagy az írásos üzenetváltás kezdeményezését a protokolláris, bizottság útján, szóban történő érintkezés helyett.⁴⁸ Politikussá érlelődésének ezen időszakából kiemelendő még a kormánnyal szembeni független pozíció kialakítása és megjelenítése a főrendek körében. Az udvar és a rendek szembenállásával jellemezhető rendszerben eddig kivételes volt a főméltóságok és országos tisztségviselők által uralt felsőtáblán a kormányzattal szembeni állásfoglalás. Többek között Széchenyi példájára és szervezőmunkája nyomán alakult ki a magányos ellenzékiek fellépése helyett egész csoportja a független, sőt ellenzéki mágnásoknak, ami hozzájárult a hagyományos politikai tagoltság módosulásához, a parlamentáris párttagoltság majdani felsőtáblai megjelenéséhez.

A KORSZAK LEGRÖVIDEBB DIÉTÁJÁN, 1830

Az 1830-as országgyűléssel az európai forradalmak feszült légkörében az udvar eleget tett ugyan a háromévente diétát előíró törvényeknek, ám Metternich felhasználta az alkalmat az uralkodásra alkalmatlan V. Ferdinánd „puccszerű” megkoronáztatására, s egyúttal saját vezető szerepének biztosítására a gyenge uralkodó oldalán.⁴⁹ A rendek – bár több fontos közjogi kérdést felvetettek – az adott

⁴⁵ 1826. november 12–19.; 1827. április 4–10.

⁴⁶ 1827. március 21–24. (Bécs: lóvásárlás), április 14–24. (Cenk, Bécs), május 2–8. (bécsi lóverseny).

⁴⁷ Östör 1938a: 278–279, 284, 286; Csorba 2001: 57–58; 1830. december 17–18.

⁴⁸ Az 1825. november 29-i, Vay Miklósnál tartott főrendi konferencián javasolta.

⁴⁹ Gergely 1989: 14.

európai viszonyok közepette maguk sem mertek nyelvi engedményeken túlmenő követeléseket képviselni, s valójában törvényhozási feladataikra sem voltak még felkészülve: az országos bizottság által az előző években átvizsgált munkálatokat csak ezután fogják a megyék megkapni véleményezésre.

A szeptember 8. és december 20. között tartott országgyűlés három és fél hónapjából az első másfelet Széchenyi az Al-Dunán töltötte, ahol a hajózási célú szabályozást készítette elő,⁵⁰ s hazatérve beszámolt a birodalom vezetőinek. Október végén rövid pozsonyi tájékoztató után⁵¹ Cenkre utazott, így csak majdnem két teljes hónap múltán, november 3-tól kapcsolódott be a diéta munkájába. Első felszólalását 7-én jegyezte fel: „Ülés volt, férfiasan beszéltem, de az udvar szellemében – propozícióm átment.”⁵² Hasonló terjedelmet foglal el feljegyzéseiben az Akadémia időben párhuzamos alakulása,⁵³ mint az erről épp törvényt hozó diéta. A következő országgyűlési említés november 14-ről kelt, amikor kétszer is beszélt.⁵⁴ Úgy tűnik, a tárgyalások mérsékelt érdeklődést váltottak ki belőle; előfordult, hogy unalmában inkább Oroszvárra kirándult, egy ülés nélküli naphoz pedig feljegyezte: „Az országgyűlés elszunyókál.”⁵⁵ Újabb felszólalása az ellenzékől való elhatárolódására vall: „Tömören és jól beszéltem [...]. Okos és praktikus volt, amit mondtam, de nem a rendek felfogása szerint való.” Míg ugyanis a rendek a magyar tisztek előmenetelének elkülönítését, s ezzel a magyar hadsereg elválasztását követelték, addig Széchenyi személyes élményként utalt saját karrierjére és arra a bécsi véleményre, mely szerint a magyar tisztek alacsony arányának az is az oka, hogy birtokaikra visszavonulva nem vállalják a szolgálatot.⁵⁶ Az utolsó hetekben, decemberben már folyamatos volt a jelenléte, viszont körülményeiből következően (kései bekapcsolódás, folyószabályozási és akadémiai ügyek mellett) nem volt alkalma kellően felkészülni. Nemcsak a szokásos önvád, hanem tényleges szereplése rögzítette vele szónoki kudarcait: „Én is beszéltem. Nehezebben megy, mint az előző országgyűlésen.”⁵⁷ Majd még keményebben: „Beszéltem, egyáltalán nem a tárgyhoz szóltam [...] előtte nem olvastam el semmit etc. egyáltalán nem tapsoltak meg”. Nem mindig

⁵⁰ Csorba 2001: 78–79. A napló szerint október 19-én érkezett Pestre, de 22-én továbbutazott Bécsbe, november 2-ig Bécsben, majd Cenken tartózkodott.

⁵¹ Október 26-án a nádorral, Reviczky kancellárral, illetve 29-én Károlyi Györgynél néhány ellenzéki követtel beszélt.

⁵² Orosz József csak a felszólalás magyar nyelvét és tárgyát rögzíti, irányultságát nem (Orosz 1830: I. 165).

⁵³ A november 25-i és az akörüli napok, november 17-i és december 9-i bejegyzései, például vitája Czirákyval, aki Széchenyi szörnyülködésére úgy vélte, hogy Adam Smitht lehetséges magyar helyett latinra fordítani, mire Eszterházy Mihály úgy ironizált, hogy eszerint a gőzhajót jelölő német szót latinositva, *Dampfschiffus*nak tanácsos fordítani (november 25.).

⁵⁴ Orosz József csak az egyiket említi, vagy tartalmilag összevonja a kettőt (Orosz 1830: I. 184–185).

⁵⁵ 1830. november 20–21. és 24.

⁵⁶ 1830. november 27.; Orosz 1830: I. 231. Széchenyi itt Ferdinand Kutschera br. altábornagy, császári főhadsegéd szavait idézi (vö. 1824. március 19-i naplóbejegyzés).

⁵⁷ „[K]étszer beszéltem, nem túl jól” (1830. november 14. és december 17.).

tudja követni a tárgyalás menetét, úgy érzi, nincs befolyása: „Azt képzeltem, jobb szerepet játszhatok.” S az alaposabb felkészülés szükségességét illető következtetését is megfogalmazza: „Találnom kell egy embert, ki mindenről felvilágosít, mert [...] mihelyt értem a dolgot, hamarost felfedezem a dolog lelkét.”⁵⁸

Bejegyzéseiből megmutatkozik Széchenyi országgyűlési szereplésének néhány jellegzetessége: a sokágú tevékenységéből adódó túlterheltség miatti időnkénti felkészületlensége, az ennek ellenére fennálló szerepléskényszersze, szónoklatainak ebből fakadó szétszórtsága, ami viszont értetlenné teszi a hallgatóságot, szónoki kudarcot eredményezve. A megoldást abban látta, hogy delegálnia kell az aprómunkát, s nem magának elvégeznie, ahogyan még az előző diétán tette, amikor részletes jegyzeteket készítve lényegében a felkészülés munkaeszközüvé alakította a naplóját. Ha a felkészülést mással elvégeztetve, referáltatja az ügyeket, Széchenyi a helyzetet jól felismerheti, a tárgyat átláthatja, és határozottan tud és mer állást foglalni.

E diétán is érezhető volt a már előző alkalommal kialakuló kényszeredett, közties politikai pozíció: Széchenyi idegenül érezte magát mind az udvar hívei, mind a főrendek körében, de a parlamenti életet meghatározó képviseleti testület, azaz a rendek körében is. Amikor október végén több „nyakas” követel találkozott, úgy érezte, hidegen viselkednek vele.⁵⁹ Ő ügyek, nem pedig politikai oldalak mellett állt ki, így hol a rendeket, hol a kormányzatot támogatta, s ez értetlenséget keltett mindkét oldalon. Ez is hozzájárult elszigeteltségérzetéhez, amit a rendi politizálással szemben a szakmaiság hiánya miatt megfogalmazott erős kritikája csak tetézt. Senki sem örül, ha megérzi, úgy gondolkodnak róla, mint Széchenyi, aki naplójában ilyeneket jegyzett fel: „a ker[ületi] ülésen esztelenségeket beszélnek a Duna-szabályozásról”, vagy: „a rendek szelleme jó, de híjával vannak az értelmességnek”.⁶⁰ Ám az udvar sem tekinthetett magáénak egy olyan politikust, aki a rendek hagyományos, konvencionális udvariassági formuláit ellenzéki hangnemben rosszalja. Amikor köszönetet mondtak a királynak a megegyezésért, Széchenyinek „nem tetszett a dolog, lassanként szokássá válik hálát adni azért, ami jogos”.⁶¹

A KOSSUTH SZERINT SZÉCHENYI ÁLTAL NEM ELÉGÉ MÉLTÁNYOLT ORSZÁGGYŰLÉS: 1832–1836

Nagyban meghatározta Széchenyi részvételét a következő országgyűlésen ez a személyére szabott közties politikai pozíció, ami a rendi dualizmus adott rendszerében a kortársak által nehezen volt értelmezhető. A liberális reformmozgalom két vezéregyénisége, Wesselényi és Széchenyi közötti szakadás, amely a mozga-

⁵⁸ 1830. december 18.

⁵⁹ 1830. október 29. Akkor úgy érezte, hogy ebben a *Hitel* hatása is érezhető.

⁶⁰ 1830. december 1. és 19.

⁶¹ 1830. december 20.

lom társadalmi bázisa, eszközei és az (egyelőre nemesi) tömegek politikai részvétele kapcsán folyamatosan alakult ki 1825 óta, 1831–1832-re teljessé vált.⁶² Az 1831-es levélváltásban megfogalmazódó nézeteltérés a kortársak előtt ezen a diétán került nyilvánosságra.⁶³ Kölcsey megállapítja, hogy a *δουλοκοσμητορε λαων* eljárása eltér egymástól: „Széchenyi az altábla oppozíciójával nem tart; s Wesselényitől egészen különböző úton jár.”⁶⁴ Kölcsey észlelte szónoki gyakorlatuk eltéréseit is: Wesselényi taktikusan felépített beszédeihez képest „Széchenyi áradozni és csapongani” szokott, szeszélyes felszólalása „tárgyról-tárgyra röppen; nevetésre ragad, majd ismét egy pillantatig komolyságba vonz”. Kossuth Széchenyi beszédét hasonlóképp „rakásra halmozott ideákból [...] öszve gyúrtnak” jellemezte, ami őt pompás palotában összehányt kincsek és drága ritkaságok gyűjteményére emlékeztette.⁶⁵ A két vezéregyéniség beszédének megítélésében mutatkozó különbség jól jelezte a kortársaknak Széchenyivel és a társadalmi elitre alapozott politikájával szemben kialakuló fenntartásait, amit Széchenyi – mint láttuk – már a korábbi diétákon is érzett. Széchenyi a főrendek szerepét igyekezett erősíteni a politikai életben, noha a reformkezdeményezések inkább az alsótáblától érkeztek.

Ez a feszültség hozzájárulhatott Széchenyi döntéséhez, hogy olyan kormányzati megbízatást fogadjon el, amely hónapokra kivonta őt az országgyűlés munkájából; talán az ellenzékkel való nyílt szembekerülést is kerülni akarhatta.⁶⁶ Mindenesetre a diéta 40 hónapnyi, 1236 napnyi teljes időtartamának kevesebb mint harmadában, összesen 350-356 napon tartózkodott Széchenyi Pozsonyban.⁶⁷ Aktivitása a diéta első három és fél, illetve utolsó tizenhat hónapjára koncentrálódik, amikor is legalább 30-31 hosszabb beszédet tartott és 4-5 rövidebb hozzászólást tett, valamint további legkevesebb féltucatnyi alkalommal szólalt fel konferenciákon, azaz informális háttéregyeztetéseken.⁶⁸ Három részletben hosszú időt, összesen mintegy nyolc hónapot töltött az Al-Dunán, ezenfelül egy rövidebb hajóútra is elvitte Pestről angol vendégeit.⁶⁹ Szintén hosszabb, öthónapos utat tett Nyugat-Európában főként a gőzhajótársaság ügyeiben, illetve a hídépí-

⁶² Lackó 1977: 295–297; Csorba 2001: 81, 93–95. Csorba elsősorban a stratégia és az aktuális politikai helyzetmegítélés különbségeiből vezeti le Széchenyi idegenkedését Wesselényi köznemességre alapozó, rendi ellenzéki eszközöket alkalmazó magatartásától. Velkey ezek mellett a mágnás öntudat szerepét is hangsúlyozza (Velkey 2008: 189–238; 232–233).

⁶³ Östör 1938b: 96; Östör 1938c: 348.

⁶⁴ Kölcsey az *Íliász* 1. énekében Agamemnón és Menelaosz seregvezéri kettősét idézte: „két seregvezérlő” vagy „a nép két vezére” (Kölcsey 2000: 70–71 [1833. január 21.]).

⁶⁵ Kossuth véleménye: KLÖM 1948–1961: I. 116.

⁶⁶ Így magyarázza Csorba 2001: 97.

⁶⁷ A bizonytalanság oka az oda-, el- és átutazások hová számítása, valamint a Pozsony környéki egy-két napos kiruccanások.

⁶⁸ Zichy (Széchenyi 1887) – főrendi hivatalos ülésnapló híján Széchenyi magánnaplója segítségével – az első időszakra 18+1-2, az utolsó 16 hónapra: 13+2-3 beszédet említ.

⁶⁹ 1833. július 8.–október 13.; 1834. június 10.–július 7.; 1834. augusztus 28.–december 18. és a rövid út 1835. szeptember 27–30., október 1–5. közötti dél-alföldi átutazással egybekötve. Összesen 243-245 nap (Oplatka 2005: 228–236, 240–244).

tés és más vállalkozások előkészítésére, menedzselésére, e vállalatok részvényeinek propagálása érdekében.⁷⁰ Utazásai előkészítése, illetve következményei folytán további heteket töltött Pesten vagy Bécsben.⁷¹ Részben utazásaival függött össze, de személyének felértékelődését is jelzi, hogy Széchenyi gyakorta egyezett ezekben az években a magyar és a birodalmi kormányzat vezetőivel Bécsben, köztük Metternichkel.⁷² Számos hetet töltött Pesten, például az Akadémia, a Kaszinó és a lóversenyzés ügyében, részt vett e szervezetek ülésein. Kossuth szemrehányásával szemben nem hanyagolta el a municipális közéletet sem, igaz, nem mindig a megyéket részesítette előnyben. Pest megye közgyűlésében kétségtelenül kevesebbet vett részt, s amikor jelen volt, főként a Játékszín ügyében agitált. Annál gyakoribb résztvevője volt viszont az ikerfőváros municipális testületeinek, amelyek magisztrátusát és választott községét fáradhatatlanul igyekezett a híd elfogadására rábírní.⁷³ Magánéleti események is távol tartották a diétától: 1836 februárjában három hétre házasságkötése szólította Pest-Budára, majd néhány napot Cenk lakberendezési kérdései miatt volt távol.⁷⁴ A fennmaradó, mintegy 66 nap távollétet cenki és bécsi otthon tartózkodás, családi ügyek, társas kapcsolatok ápolása és gazdasági ügyei tették ki.

Széchenyi véleménye nem módosult; a rendi diéta nehézkes kezdeti működését látva két héttel a diéta kezdete után, 1833. első napjaiban türelmetlenül írta naplójába: „Az országgyűlés egyáltalán nem halad.” Majd: „megint semmi, nem is mehet: túlon túl sok ember soha nem reformálódott”. A szükséges „koncentrációt” nélkülöző rendi politikáról alkotott véleményére is jellemző 1833. május 7-i megállapítása, miszerint „most 52 megye parancsol az országgyűlésnek nem pedig az országgyűlés a megyéknek”. Mégis fontosnak tartotta a diétát; érdekelték a működését érintő „technikai” kérdések: „Jó volna tudni Angliáról: 1. hogyan működik a parlament?, 2. hogyan vezetik a naplót?, 3. hogyan szervezik a gyorsírókat?” – írta december 22-én, amikor a magyar diétán is épp ezekről van szó. 1833. július 3-án épp ő kezdeményezte, hogy Beöthy vesse fel az alsótáblán az országgyűlés Pestre helyezését, 1835. december 18-án pedig a diéta ülésének meghosszabbítását követelte. Az első szakaszban meglehetősen gyakorisággal

⁷⁰ 1833. december 18.–1834. április 28.; amelynek 131 napját előtte és utána további 16 nap bécsi, cenki tartózkodás egészített ki: 1833. december 10–17., 1834. április 29–30., május 3–9. (Oplatka 2005: 236–240).

⁷¹ 1833. április 1–5. Bécs és 5–10. Cenk (a veszélyes út előtt végrendelkezett). 1833. június 27.–július 1. (királyi biztos megfizetése, Bécs), július 4–7. Pest; visszaérkezés után október 14–24. Bécs és Cenk; 1833. november 24–30.; 1834. május 12.–június 9.; 1834. december 18.–1835. január 6. többször volt Pesten és Bécsben, összesen körülbelül 83 napot.

⁷² 1833. április 1–5.; június 27.–július 1.; november 24–30.; 1835. január 14–18.; március 13–21. és 23–28.; április 18–26.; május 3–9.; 1836. január 17–24.; március 2–5.; összesen 64 nap.

⁷³ 1833. február 22–27.; március 16–22.; május 15.–június 14.; október 28.–november 19.; 1834. augusztus 2.–28.; 1835. január 25–31.; február 12.–március 3.; március 7–9.; április 6–17.; 1835. május 25.–június 25.; július 13.–szeptember 26.; december 31.–1836. január 10.; március 16–22.; összesen 251 nap.

⁷⁴ 1836. február 1–21. (Buda és Pest), március 6–9. (Cenk: lakberendezési ügyek), összesen 25 nap.

szólalt fel, s ahogy eddig, ekkor is méregette fellépései hatását: „Ülés. Tűrhető beszédet mondok – nagy taps – a magyar nyelvről.”⁷⁵ Az első félév után azonban az említett okok elvonták a diéta helyszínéről, ahol emlegették, tisztelték, vissza-visszatértek ünnepezték,⁷⁶ de a vezető szerep nem neki jutott.

Ha szakadozottan is, de pozsonyi tartózkodásai alatt részt vett a diéta munkájában – nem kis csalódottsággal. Ő a birodalmi kormányzattal együttműködve, a vagyona révén független, művelt és tájékozott elit vezetésével, a főrendi tábla reformer kisebbségének higgadt, szakszerű és rendszeres munkálkodása útján képzelte el a nemzet „felemelését”, a társadalmi reformokat, sokszor nem is politikai eszközökkel, hanem személyes aktivitással. Ám az alsótáblai többség Wesselényinek a rendi ellenzékiiség hagyományára építő stratégiáját követte. 1833. február 9-én Wesselényi „rabulista” magatartása miatt bosszankodott Széchenyi, április 30-án pedig így fogalmazta meg a különbséget saját politikája és Wesselényié között: „melldöngető szólamaival általuk és nem rájuk kíván hatni”. S arról is írt, hogy a diéta nem a *Stádium* logikusan felépített liberális kapitalista gazdasági-társadalmi programja nyomán dolgozik, hanem – egyébként a királyi előterjesztéseknek megfelelően – a rendi regnikoláris munkálatok alapján halad.⁷⁷

Az alsótábla reformkezdeményezéseihez Széchenyi ambivalens módon viszonyult. A magyar államnyelvi és a felekezeti egyenlőségre irányuló törekvéseket erőteljesen támogatta. Az országgyűlés legfontosabb szakaszában, az úrbéri munkálat és benne az örökvltság tárgyalásakor, 1833 nyarán és őszén viszont keveset vagy nem volt Pozsonyban. Széchenyi egyébként inkább a tulajdonveteli jog megadásával képzelte el a feudalizmus felszámolását. Amikor visszatért, rögtön megpróbálták bevonni a vitába, de ő – talán a heves küzdelem lendületében kissé erőszakos kapacitálás miatt – inkább Cenkre utazott.⁷⁸ Ezzel szemben a jobbágytelket használó nemesek adózása, az országgyűlési költségek és a híd-vám nemesek általi fizetése ügyében támogatta a követek javaslatait, és lelkesen figyelte az e tárgyban sikeres üléseket.⁷⁹ „A jelenlegi országgyűlés [...] teljességgel a nemesség által fizetessék. Nagy lépés! Most már senki emberfia nem tehet nekünk szemrehányást, ha lassan dolgozunk.”⁸⁰ Bár erejét továbbra is meg kellett osztania a követek és a fővárosi hatóságok gyözködése között, a diéta vége felé tevékeny részvételével szép sikereket ért el, főként közlekedéspolitikai szakkérdésekben.⁸¹ A kisajátítás ügyében hozott törvény nemcsak az infrastrukturális javításoknak (Lánchíd, vasút, színház telke), de az úrbér majdani megszüntetésének is jogi alapot teremtett.⁸² Jellemző módon kétes értékű taktikázásra is hajlandó

⁷⁵ 1833. január 21.

⁷⁶ Például KLÓM 1948–1961: III. 154.

⁷⁷ Oplatka 2005: 249–259; Velkey 1996: 84.

⁷⁸ Vö. 1833. október 14-i naplóbejegyzés.

⁷⁹ A híd ügye: 1835. január 9., 13., 24.; 1836. április 21.

⁸⁰ 1833. május 6. A motívum azonos a *Stádium* 199–200. oldalának érvelésével.

⁸¹ Csorba 2001: 105–106; Oplatka 2005: 249–251.

⁸² 1835. december 18. „A kisajátítás átmegy bravo.” A híd ügyében: 1836. február 22., 28., március 29.

volt: 1836. április 11-én azért szólította fel a rendeket a kormány iránti bizalomra, hogy a nádort megnyerje, aki azonban másnap nem engedte beszélni.

A kormányzati terrorizmus kezdetével kialakult feszültségben, növekvő aggodalmak közepette úgy ítélte meg, hogy Wesselényi ellenzéki magatartása provokálta a hatalomnak a nemzeti és liberális törekvések elleni retorzióját. Neheztelése ellenére a diéta vitájában mégis kiállt az alsótáblának a szólásszabadságban sérelmeket elszenvedőket védelmező állásfoglalása mellett, s személyes befolyását latba vetve igyekezett politikustársait a következmények alól mentesíteni.⁸³

AKTÍV SZEREP – ALULÉRTÉKELVE, 1839–1840

A helyszínen töltött időt és felszólalásait időarányosan tekintve az 1839–1840. évi diétán Széchenyi sokkal tevékenyebb volt, mint az előzőn. A két hét híján egy évig tartó gyűlés háromnegyedét (345 napból 265-öt) Pozsonyban töltötte, több beszédet mondott, mint annak idején az első, két évet lefedő országgyűlésen, legalább negyvennyolc alkalommal szólalt fel a legkülönbélebb tárgyakban.⁸⁴ A mindenkinek kijáró egy-két hetes, pár napos szabadságtól, pesti ügyekben való részvételtől⁸⁵ és környékbeli kiruccanásoktól⁸⁶ eltekintve folyamatosan szerepelt a főrendi tábla munkájában. A diéta munkarendjéből, az alsótábla kezdeményezéséből következően, a távollétei nagyrészt a diéta első felére estek, az 1839. október végével kezdődő félévben tizenöt nap kivételével végig Pozsonyban tartózkodott.

Ezt a gyűlést a kormányzati terrorizmus elleni tiltakozás határozta meg: a támadó fél az uralkodói önkényuralom, a megtámadott a rendi alkotmányosság volt. Széchenyi ezért – az indulati elemekkel terhelt rendi politikával kapcsolatos minden fenntartása ellenére – felszabadult a döntéskényszer alól, és nem aggodalmak nélkül ugyan, de kiállhatott az alkotmányosság mellett. A szólásszabadsági vitában az uralkodó és a kormány azonosságát kétségbe vonva szembe szállt a nádorral,⁸⁷ és az alsótábla ellenzéki álláspontját támogatta több esetben igen kemény, a királyi kúriát, a kormányzat abszolutista irányú politikáját és az udvar mellé álló mágnásokat vagy az udvar bértollnokait támadó, kifejezetten sértő hangú beszédekben. Ezek egyikében a magyar rendeket vádoló és kioktató kormányzati megszólalásokat és a külföldi sajtókampány résztvevőit így minősí-

⁸³ 1835. július 6-i naplóbejegyzésében saját felszólalása részleteit idézi (Csorba 2001: 108–109; Oplatka 2005: 226–227).

⁸⁴ Széchenyi 1887: 144–145.

⁸⁵ 1839. június 28–30. (Bécs), július 7–13. (Pest), augusztus 15–18. (Cenk, Sopron, Horpács), szeptember 15–24. (Cenk, Pest), szeptember 28.–október 5. (Cenk, Horpács, Bécs), október 9–23. (Pest), 1840. január 28.–február 10. (Bécs: gyógykezelés és tárgyalások befektetőkkel), május 3–5. (Bécs).

⁸⁶ Július 28. (látogatás a Brunswick-kastélyban a Pozsony megyei Alsókorompán), szeptember 1–3. (Űrmény: lóvásárlás).

⁸⁷ 1839. július 24.

tette: „Kikopott fizetett poéták és vándorló hercegek nem fognak minket tanítani”.⁸⁸ Ugyanígy támadta a nevelésügy felségjoggá nyilvánítását vagy a városok országgyűlési szavazatárányának növelésével kapcsolatos kormányzati manipulációt.⁸⁹ Részt vett a főrendi ellenzék alakulásában, nagy vitái voltak a főrendi tábla naplója és szavazási rendje kérdésében, azaz ismét szerepe volt a korszerűbb parlamentáris politizálás szokásainak meghonosításában, s abban is, hogy az alapvetően sérelmi hangulatú és menetű diéta végül tényleges reformokra is fel tudta használni az ellenzéki nyomást. Amikor egyes mágnástársai az ösiséget az örökváltság jogi akadályának állították be, Széchenyi kiállt az önkéntes, vagy ahogy a korban hívták, engedőleges örökváltságot javasoló alsótábla mellett.⁹⁰

Saját alkotmányvédő-kormánytámadó szereplése ellenére mindvégig aggodalmakkal kísérte az ellenzéki politikai küzdelmet. Ezt, illetve az indulatos sérelmi politika veszélyeit idézte fel *A kelet' népe* írásakor, egyenesen a francia forradalom működési mechanizmusait látva felrémelni. Kossuthnak a Széchenyiről kialakult, a bevezetőben idézett véleményét, a *Felelet* megbántott hangnemt nagyban meghatározta, amit Széchenyi országgyűlési szerepléséből láthatott, illetve épp ellenkezőleg, amit *nem* láthatott. Kossuth 1832–1836-ban volt először az országgyűlésen, amikor Széchenyi egyéb feladatai miatt sokat volt távol. Annak viszont, hogy 1839–1840-ben Széchenyi szinte folyamatosan jelen volt és szerepelt, a fogoly Kossuth nem lehetett tanúja. Különösen fájhatott neki, hogy az ő szabadságát kiharcoló diétát⁹¹ Széchenyi a francia konventhez hasonlóan értékelte: „Azok közül, kiknek szerencséjük volt a múlt országgyűlésben részt venni, remélem akadand valaki [...] ki meg fogja menteni történeteink e fényes szakának emlékezetét azon vád alól, mintha karzatok parancsoló fölhevülése miatt [...] gyors léptekkel közeledett volna a törvényhozás oly konventi jelentelek felé”, melyek a forradalmi terror emlékét idéznék fel. Reméli, hogy lesz, aki „a jogvédelem szilárd küzdésére ne[m] hagyja felütni a szenvedélyes erőszak rút bélyegét”. Őt sajnós a Széchenyi által „kigúnyolt szenvedés napjai elzártak a látvány szemléletétől”.⁹²

Bizonyára mégsem ez a két körülmény (Széchenyi gyakori távolléte 1833–1834-ben és Kossuth fogsága a 1839–1840-es diéta alatt) volt Széchenyi Kossuth általi megítélésének alapja, hanem az a valósnak bizonyult megérzése, hogy Széchenyi valójában idegenkedett egy olyan közélettől, amely nemcsak a nyilvánosság előtt, de szélesebb kör részvételével folyik. Kossuth demokratizmus felé nyitott liberalizmusa bírálta tehát Széchenyi elitista változatú liberalizmusát.

⁸⁸ 1840. április 22. A naplóban megadja azt is, hogy kikre gondolt. A Kúria kormányfüggetlenségéért: Széchenyi 1887: 184.

⁸⁹ Széchenyi 1887: 150, 155, 190.

⁹⁰ Széchenyi 1887: 152–153.

⁹¹ Kossuth 1837. május 5. és 1840. május 10. között volt fogságban. A szólásszabadsági sérelem orvoslásáért küzdő rendek és az udvar Deák egyengette kompromisszuma folytán az uralkodó – ítéletét meg nem semmisítve – kegyelemmel három nappal a diéta vége előtt szabadon bocsátotta.

⁹² *Felelet* 1841: 48.

Álláspontjuk a köztanácskozások, köztük az országgyűlés szerepének megítélésében is ütközött.⁹³ Az ellenzéki és középutas liberalizmus eme elválásának küzdelmeiben, 1842-ben vetődött fel először Széchenyiben, hogy a továbbiakban ne a neki születése alapján kijáró módon, a főrendek sorában, hanem a képviseleti jellegű alsótáblán vegyen részt a közéletben.⁹⁴

SZÉCHENYI UTOLSÓ FŐRENDI SZEREPLÉSE, 1843–1844

A liberalizmus egymással is vetélkedő irányzatokra szakadását kísérő, vitákkal terhelt évek után az új diéta 549 napjából⁹⁵ Széchenyi 324-et, annak háromötödét töltötte Pozsonyban,⁹⁶ a nagyrészt a diéta első szakaszára eső többít Cenk és környékén,⁹⁷ valamint később Bécsben⁹⁸ és Pesten,⁹⁹ ám ezt most senki sem nehezményezte. A főrendek amúgy is az alsótábla lassan készülő javaslataira válaszolva fogalmazták nézeteiket, s a rendeket a horvát–magyar ellentétek és az ülésterem átrendezése is hátráltatta. Széchenyi tíz nap után kapcsolódott be a munkába a főrendi konferencián, vállaltan kormánypárti, de reformer szerepben.¹⁰⁰ Különösen aktív volt július első napjaiban: „ügyrendi” indítványt tett a bizottsági szerkezet és az országgyűlési működés megszervezésére. A karzatokat szerette volna rendszabályozni, és a főrendeknek érdemi befolyást szerezni a törvényeket előkészítő bizottságokban. Július 3-án az ősiség eltörlésének kérdéséről szolt, indítványozva, hogy azonnal vagy moratóriummal töröljék azt el; az utóbbi megoldás elve át is ment, még ha törvény nem is született ekkor róla.

⁹³ Varga 1983: 23, 50–53, 65; Velkey 1996: 94–97; Oplatka 2005: 326–330.

⁹⁴ 1842. december 17.; Velkey 2008: 233.

⁹⁵ 1843. május 14.–1844. november 13.

⁹⁶ 1843. november 17. és 1844. március 16. között mindössze két, pár napos bécsi látogatása volt. 1844. április 13. és május 22. között, valamint szeptember 29-től a bezárásig folyamatosan jelen volt Pozsonyban. Pozsony környékén tartózkodott: 1844. április 16., 24., 27. (Köpcseny, lófuttatás), május 14. (Bécs).

⁹⁷ Cenk és Sopron: 1843. június 24–29. (Szederegyleti ülés); július 21.–augusztus 5. (Szederegylet és az adóterv írása); augusztus 23–26.; szeptember 8–26.; október 17–29. (az adóterv írása); 1844. április 3–9. (adóterv cikksorozat írása); május 23–26.; június 9–12.; július 11–15.; július 25–31.; szeptember 9–19.

⁹⁸ Bécs: 1843. június 12–15. (tárgyalás Metternichel és annak titkárával, Gervayval), szeptember 29–30.; október 30.–november 16. (tárgyalás Metternichel), 1844. január 7–10. és 28–31.; március 7–14. (Gözhajó Rt. ülés és Metternich), április 10–12.; május 18–19. (tárgyal Gervayval), június 13–15.; július 1–2. (tárgyalás Sina Györggyel a Duna-jobbparti vasút finanszírozásáról), július 19–20.; szeptember 27–28. (Apponyival és Jósikával a védegyeletről, Sinával Göd bérletéről tárgyalt).

⁹⁹ Pest: 1843. május 14–24.; május 31.–június 10. (lóverseny), június 17–23. (Akadémiai és pesti városi közgyűlés, malomtársasági ülés), augusztus 19–22.; október 5–15. (Pest városi közgyűlés, Akadémia, Kaszinó, a híd és a malom ügyei), 1844. március 26–31. (Híd, Színház, Kaszinó), május 27.–június 8. (Bécsen és Pozsonyon át Pestre, híd-, malom-kikötő és lóverseny ügyei), július 4–10. (Hengermalom, vasút ügyei), augusztus 1–8.; augusztus 25–31. (Pest megye közgyűlése).

¹⁰⁰ 1843. július 1.

A nagy ügyrendi összecsapásban vitatta az alsótábla kezdeményezési jogának kizárólagosságát. A tömegpolitikával szembeni ellenérzéseit ismét igazolta számára, hogy Klauzál saját bevallása szerint a nyilvánosság nyomása tartja vissza a vallásügyi leirat elfogadásától.¹⁰¹ Miután Széchenyi ügyrendi javaslata vereséget szenvedett, vagyis a javaslatokat egyedül az alsótábla készíthette, a főrendeknek átmenetileg kevés volt a dolga. Így Széchenyi Cenken dolgozott a közteljesítés elvénél megmentését célzó *Két garasos* adójavaslatán.

A későbbiekben már csak a bécsi és a kisszámú cenki távollétek szakították meg országgyűlési aktivitását. Különösen tevékeny volt egyebek között a „köz-szükségek” fedezetét kidolgozni hivatott bizottság munkája és annak megtárgyalása során 1844 márciusától a diéta végéig. Széchenyi sajátos humorára jellemző, hogy az éppen az ő tervén dolgozó testületet naplójában rendszeresen „zsebelő bizottságnak” nevezte. A közteljesítés fontosságát szimbolikus gesztussal is jelezte, amikor a sorsdöntő ülésen díszmagyarban, kitérítéssel felékesítve jelent meg.¹⁰² Keserű csalódás volt számára, hogy a két tábla huzakodása miatt a terv végül nem vált valóra.¹⁰³ Ismét a rendi ellenzéki, „ujjhúzó” politika káros hatását látta ebben, akár csak a Védegyelet általa nem helyeselt megalakulásában. Széchenyi részt vett a többi tárgy vitájában is, így a büntetőjavaslat vagy a városok rendezése tárgyában egészen a szövegezés aprómunkáig, olykor akár napjában három-négy alkalommal,¹⁰⁴ és figyelemmel kísérte a másik tábla üléseit is.

Távollétei fő oka az volt, hogy Széchenyi továbbra is több terepen politizált. Részvétele például a cenk–soproni szederegyleti üléseken jelezte, hogy a civil kezdeményezéseket sem hanyagolja el. Reménytelen konokszóval bombázta az államkancellárt javaslataival, memorandumaival, hogy rávegye egy nyitottabb magyarpolitikára, bécsi távolléteinek oka többször is az ezek ügyében folytatott tárgyalásai voltak.¹⁰⁵ Széchenyi tehát mindvégig az országgyűlési tárgyalások sűrűjében mozgott, annak minden formájában tevékenykedett, fenntartásai ellenére is mindinkább belehelyezkedett a formálódó hazai modern politikai rendszer működésébe. Ekkor a korábnál is komolyabban fontolgatta az 1842-ben felmerült lehetőséget, hogy az elhivatott, független, felkészült kiválóságok személyes reformtevékenységéről vallott addigi elképzelése értelmében a felsőtáblai szereplés helyett vállalnia kellene a szélesebb közvélemény ítéletének kitett alsótáblai részvételt. Amikor Deák a korteskedések miatt nem vállalta a követséget,

¹⁰¹ A *Napló* (Széchenyi 1982) 1843. július 1–3-i (ügyrendi és ősiségi javaslatok), július 7-i (ügyrendi viták és Klauzál népszerűség-hajhász viselkedése) és 12-i ülésekre vonatkozó jegyzetei. Vö.: Széchenyi 1887: 269, 272, 274–280.

¹⁰² 1844. október 28.: „Ma van a csata napja! Veres nadrágban etc!!! A közös teljesítés ragyogóan kiharcoltatott” (Széchenyi 1887: 419; Csorba 2001: 144).

¹⁰³ Oplátka 2005: 336–341.

¹⁰⁴ Zichy (Széchenyi 1887) szerint 3 felszólalás a vallási egyenjogúság, 3 a bizottságok és az országgyűlés működése, 3 a városok rendezése, 2 az évenkénti országgyűlés, 2 a büntetőjogi munkálat, 1 a váltótörvény vitájában, 1 a birtokképeség kiterjesztése, tucatnyi a vasúti vitában és számos megszólalás szíviügye, a kétgarasos adó közös teljesítése tárgyában.

¹⁰⁵ Oplátka 2005: 332–335.

Széchenyi latolgatta a zalai választáson való indulást, ami – tekintettel a Zala megyei birtokos voltára és az uradalma révén megszervezhető támogatottságára – nem volt eleve kudarcra ítélt lehetőség.¹⁰⁶

SZÉCHENYI A KÉPVISELETI TÁBLÁN, 1847–1848

Az ötlet 1847-re érett végül döntéssé: ekkor lett a rendi világ hangos sérelmi politizálását távolságtartóan szemlélő, abba idegenkedve belebocsátkozó, addig csak a felsőtáblán szereplő grófból igazi parlamenti politikus,¹⁰⁷ még ha pártvezér nem is. Széchenyi ekkorra már megtapasztalta, hogy bár az udvar igényt tart a nevére a kormányzatban, ténylegesen csak korlátozott szerepet szán neki. A kormánytól is független pozíció megteremtése érdekében jelöltette magát Széchenyi, s nem elsősorban annak hatására, hogy Kossuthot Pest megyében követte jelölték.¹⁰⁸ A megye konzervativizmusa miatt megkönnyebbüléssel fogadott sponroni kudarcra után az egyébként szintén kormánypárti Moson megyében választották meg.¹⁰⁹

Új szerepének megfelelően az utolsó rendi diétáról alig maradt távol, annak 152 napjából mindössze 15 napot.¹¹⁰ Még 1848 eleji betegeskedése idején is folyamatosan nyomon követte az eseményeket, egyeztetésekkel, olykor bizottsági ülésekkel részt vett azok alakításában. Tevékeny szerepet vállalt a reformok kidolgozásában: a közteherviselés ügyében, december 6-án ő indítványozta a naplójában brit mintára *select committee*-nek hívott eseti bizottság megalakítását, amelyet azonban az alsótáblán többen elutasítottak.¹¹¹ Legfőképp azonban Kossuth heves sérelmi agitációjának ellensúlyozását vállalta magára, igyekezett vele szemben egy mérsékelt reformer centrumot kialakítani.¹¹² A diéta elején a válaszfelirati vitában Kossuth erősen sérelmi irányával szemben Széchenyi mutatott fel alternatív javaslatot, majd betegsége alatt ő adatta ki a kormányzati szerepkörében, munkatársai által készítettett közlekedési javaslatot. A centralisták tanácsára, az alternatív elgondolást támogató Kossuth terveit keresztezve igyekezett kivenni a kezdeményezést az ellenzék kezéből.¹¹³ A forradalom közeledtekor aggodalmában, s Apponyi kancellárnak a feszültség csillapítását kérlelő levelére megkísérelte a közvetítést. Kossuth emlékezetes március 3-i felirati javaslatával szemben a lojalitás kinyilvánítását indítványozta, majd a kancellárhoz juttatott

¹⁰⁶ 1843. szeptember 7. Lackó 1977: 227–228, 249–250; Velkey 2008: 234.

¹⁰⁷ Lackó 1977: 295–296, 298.

¹⁰⁸ Oplatka 2005: 350–356; Velkey 2008: 204–205.

¹⁰⁹ Velkey 2008: 229–231.

¹¹⁰ 1847. december 11–22. Pesten házi ügyei mellett rakpart- és hídbizottsági, akadémiai és választott polgári ülésen vett részt, 1848. március 6–9. között pedig Bécsben tárgyalt.

¹¹¹ 1848. január 6-i bejegyzés. A bizottsági munkaformára és európai párhuzamaira: Dobszay 2014: 204–205 és különösen 207.

¹¹² Velkey 2008: 216–218.

¹¹³ Gergely 1982: 127–152; Oplatka 2005: 375–377.

véleményében egy meglehetősen antiparlamentáris megoldásig jutott: a diétát is feloszlató teljhatalmú királyi biztosnak jelentkezett, ha végre megkapná a lehetőséget a reformok életbe léptetésére.¹¹⁴ A viharosan gyors események megmentették e dicstelen szereptől, s hamarosan már ő állt a reformellenzék mellé, hogy az áttörés nyomán kialakuló új hatalmi szerkezet megalapozásában tevékeny részt vegyen. Nevéhez fűződött az első modern alkotmányos kormányválság is, amikor Kossuth népképviseleti meggyeterve ellenében egyelőre meghagyta volna a nemesség megyei túlsúlyát. A konfliktust Batthyáynak kellett elsimítania, aki miniszterjelöltjeit kompromisszumra bírta.¹¹⁵

AZ ELSŐ NÉPKÉPVISELETI ORSZÁGGYŰLÉSBEN

1848 folyamatos válsággal telített nyarán Széchenyi a nyéki kerület képviselőjeként vett részt az országgyűlésen. Az ő minisztériuma építette ki az üléstermeket, nehezményezte is, hogy ezért mindenki mást dicsérnek, csak őt nem.¹¹⁶ Július elején ott volt az országgyűlés megalakulásakor, megfogalmazta a házszabály kialakulatlansága és a hallgatóság viselkedése miatti aggodalmát.¹¹⁷ Az új rendszerhez való alkalmazkodás zökkenőit jelzi, hogy olykor még visszaköszönt nála a régi diéta szóhasználata: rendi ülést ír a naplóba 7-én és 15-én, s csak később szokta meg a képviseleti ülés, képviseleti terem, végül „képviseleti ház” kifejezéseket.¹¹⁸ Mint miniszter részt kellett vennie a bizottságok és a főrendek ülésein is.¹¹⁹ A válaszfelirat-vitában arra törekedett, hogy az olasz segély ügyében a magyar politika ne konfrontálódjon az udvar és a birodalom másik felének érdekeivel, július 21-én fel is szólalt ilyen értelemben, s bár Kossuthot számos alkalommal bírálta konfrontatív politikája miatt, minisztértársa aznapi szereplését maga is briliánsnak minősítette. A radikálisokról kritikusan írt („Micsoda társaság!”), s augusztus 3-án szörnyülködve jegyezte fel az ülésről, hogy Batthyány közömbösen viselkedik, amikor Kossuth a német szövetség ügyeiben megtagadná a segítséget Ausztriától. Augusztus 4-én és 8-án a népiskolai törvény vitájában egyedül ő támogatta a kisebbségben maradt Eötvöst, szerepe volt abban, hogy a kormány végül a lemondást fontolgató minisztértárs mellé állva, augusztus 10-én és 12-én mégis többséget szavazzon a javaslatnak. Augusztus 19-én Mészáros mellett őt interpellálták a kolozsvári vasút ügyében, s ekkor úgy érezte, Kossuth csak szóban támogatja őt, de pénzt nem ad a feladathoz. A feszültség mértékét jelzi, hogy 22-én a katonaságnál egyelőre meghagyandó testi büntetés ügyében és a kollegia-

¹¹⁴ 1848. március 4., 6., 7., 8. Oplatka 2005: 378–379; KLÖM 1951: XI. 39, 46, 54–55.

¹¹⁵ Gergely 2005: 588–589, 600–607. Barta elemzése és Kossuth idevágó emlékezése: KLÖM 1951: XI. 74–75, 720; Széchenyi 1927–1930: II. 1053–1055, 1070–1072.

¹¹⁶ 1848. július 5.

¹¹⁷ 1848. július 2., 5., 7 és 15.

¹¹⁸ 1848. július 19., 20., 29.; augusztus 1., 7., 9.

¹¹⁹ 1848. július 12–13., 16–17., 29.; Oplatka 2005: 396.

litás jegyében kiáll minisztertársa, Mészáros Lázár mellett, majd az erre őt támadó Patay Józsefet szar embernek nevezi. A szóváltás pisztolypárbajjal végződött, melynek során mindkét fél a levegőbe lőtt. 29-én már Madarásznak a miniszterek felelősségre vonását ígérő fenyegetőzését, majd másnap a képviselőházban az osztrák kormány megbékélést lehetetlenné tevő átiratát hallgatja. 31-én az utolsó részvételével tartott képviselőházi ülésen a neki szóló dicséretet a bukás előérzetével, és emiatti mély lelki-furdalással hallgatva, úgy érzi, „mintha sírban ülnék”. Néhány nap múlva úton van Döbling felé, az immár parlamentáris rendszert érő kihívások okozta küzdelem terhét már nem tudta elviselni.

* * *

Ahogy másban sem, úgy az országgyűlési részvételét illetően sem igazodott Széchenyi főnemesi közegének általános szokásaihoz. Míg a mágnások többsége született törvényhozó léteire ritkán, inkább csak a reprezentációra alkalmat adó ceremoniális üléseken (koronázás, megnyitó) jelent meg a diétán, egyébként pedig szólásjoggal nem rendelkező követek útján csak tájékozódott a történésekről, addig Széchenyi a hazafias mágnások szűkebb csoportjának egyik irányadó tagjaként összességében szorgalmas látogatója volt az üléseknek.

Ráadásul nemcsak passzív résztvevő volt, hanem több kezdeményezésével kifejezetten új irányt szabott mind az egész diéta, de különösen a főrendi tábla működésének. Több esetben volt szerepe a parlamentáris formák és szokások megújulásában, korszerűsödésében. Magatartásával, baráti körének szervezésével kialakította a kormánytól független, sőt akár azzal szemben is álló mágnások státusát és csoportját. Ezzel nagyban dinamizálta a testület korábban többnyire egysíkúan az uralkodó akarata követő tevékenységét, amelyben azelőtt a hivatalból részt vevő, kormányzathoz kapcsolódó fő tisztségviselők voltak meghatározók. Széchenyi működése hozzájárult ahhoz is, hogy a felsőtábla népesebbé, tagoltabbá váljék, tárgyalásai érdemiek és fordulatosabbak legyenek. Bár nagyrészt sikertelenül, de azt is megkísérelte, hogy különböző parlamenti mechanizmusokkal (például bizottsági részvétellel) akár növelje is a főrendek szerepét a köztanácskozásokban. Meghonosította és elfogadottá tette a magyar nyelvű politizálást a főrendek körében, több kezdeményezéssel és egyes javaslatok felsőtáblai támogatásával tevékeny részt vállalt a reformfolyamatban. A francia forradalmat megtapasztalt generációjának beállítódásához igazodva bizalmatlanságot érzett a parlamentarizmus bázisát képező szélesebb politikai részvétellel kapcsolatban. Ez is volt az oka annak, hogy működésének fő terepe az utolsó rendi diétáig a mágnástábla maradt. Bár a létező alkotmány kiváltságvédő jellegétől, nehézkes rendi formáitól idegenkedett, s meg akarta reformálni azt, mégis annak feltételei között kellett tevékenykednie, ezek képezték politizálása egyik terepét. Jóllehet Széchenyi a főrendek soraiban és „természetes szövetségesükkel”, a birodalmi kormányzattal együttműködve kívánt dolgozni, de oly módon, hogy szélesebb és sokrétűbb lehetőségeket talált és kínált mágnástársainak a parlamenti politizáláson kívül is.

Az udvarral és rangtársaival tartott kapcsolat, a birodalom vezetőivel való személyes ismeretség azt az illúziót keltette benne, hogy befolyásolni tudja őket; ezért nem csak országgyűlési megoldásokban gondolkodott. Részben emiatt is volt távol Széchenyi – a megyei követekhez képest – akár hosszabb időszakokra is egyes diétáktól. Nagyobb vagyona és társadalmi helyzete, vidéki és pesti lakhelye, bécsi rokonsága lehetővé tette, hogy ne csak az országgyűlésben politizáljon, s gazdasági és civil kezdeményezései is gyakran akadályozták abban, hogy folyamatosan részt vegyen a diéta munkájában. Egyéb feladatok, olykor hivatalos kormányzati megbízások számos más terepet nyitottak számára arra, hogy hatást fejtessen ki. Kossuth megállapítása tehát nem teljesen alaptalan: Széchenyi „szilárd hűséggel dolgozott minduntalan saját tervének fokozatai szerint [...] azonban a nemes grófnak hona javára szentelt tömérdek foglalatosságai közt nem volt ideje figyelmes szemmel kísérgetni” állandóan a köztanácskozások munkáját.¹²⁰

Politikai állását illetően Széchenyi az alkotmányosság híveként, s ezért a rendi ellenzék oldalán kezdte pályafutását, de nemcsak az abszolutizmus működését nézte kritikus szemmel, hanem a rendiségét is. Ahogyan szélesedett a politikai nyilvánosság, levonta a következtetéseket. Míg korai politikájának egyes társai a negyvenes évek elején konzervatív irányba fordultak, Széchenyi annak ellenére maradt nagyrészt hű eredeti elveihez, hogy hivatalt vállalt és a kormány iránt lojális volt. A viszonyok módosulását megértve pedig megkezdte tájékoztatóját a modern parlamentáris politizálás felé is, hajlandó volt behelyezkedni annak feltételrendszerébe.

FORRÁSOK

- Felelet 1841: *Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól*. Pest.
- Kölcsény Ferenc 2000: *Országgyűlési Napló*. (S. a. r. Völgyesi Orsolya.) Budapest.
- KLÖM 1948–1961: *Kossuth Lajos Összes Munkái. I–V. Országgyűlési Tudósítások*. (S. a. r. Barta István.) Budapest.
- KLÖM 1951: *Kossuth Lajos Összes Munkái. XI. Kossuth az utolsó rendi országgyűlésen, 1847/48*. (S. a. r. Barta István.) Budapest.
- Széchenyi István 1887: *Gróf Széchenyi István beszédei*. (Összegyűjtötte s jegyzetekkel kísérte Zichy Antal.) (Gróf Széchenyi István munkái II.) Budapest.
- Széchenyi István 1927–1930: *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal*. (Szerk., bev. Vizsota Gyula.) (Gróf Széchenyi István Összes Munkái I–II.) Budapest.
- Széchenyi István 1930–1939: *Gróf Széchenyi István Naplói*. I–VI. kötet. (Szerk., bev. Vizsota Gyula.) (Gróf Széchenyi István Összes Munkái.) Budapest.
- Széchenyi István 1982: *Napló*. (Válog., szerk., jegyz. Oltványi Ambrus.) Budapest, 1982.
- Orosz József 1830: *Ungarns gesetzgebender Körper auf dem Reichstage zu Pressburg im Jahr 1830*. (I. Reichstagsverhandlungen.) Leipzig.

¹²⁰ Felelet 1841: 43.

- Östör József 1938a: Gróf Keglevich Jánosné Zichy Adél grófnő naplója a reformkorszakból (1822–1836). 2. közlemény. *Budapesti Szemle* (66.) 730. 273–294.
- Östör József 1938b: Gróf Keglevich Jánosné Zichy Adél grófnő naplója a reformkorszakból (1822–1836). 3. közlemény. *Budapesti Szemle* (66.) 731. 81–103.
- Östör József 1938c: Gróf Keglevich Jánosné Zichy Adél grófnő naplója a reformkorszakból (1822–1836). 5. és utolsó közlemény. *Budapesti Szemle* (66.) 733. 344–369.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Csorba László 1991: *Széchenyi István*. Budapest.
- Csorba László – Velkey Ferenc 1998: *Reform és forradalom*. Debrecen.
- Dobszay Tamás 2014: Az országgyűlés bizottsági rendszerének előzményei a reformkorban. In: Manhercz Orsolya (szerk.): *Historia critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*. Budapest, 199–212.
- Erdmann Gyula 2014: *Szabadság és tulajdon. Az 1839–40. évi országgyűlés története*. Budapest.
- Fónagy Zoltán – Dobszay Tamás 2004: *Széchenyi István és Kossuth Lajos*. Budapest.
- Gergely András 1982: *Egy gazdaságpolitikai alternatíva a reformkorban. A fumei vasút*. Budapest.
- Gergely András 1989: *Áruló vagy áldozat? István, az utolsó magyar nádor rejtélye*. Budapest.
- Gergely András 2005: Általános választójog 1848-ban? *Századok* (139.) 3. 585–610.
- Gergely András 2006: *Széchenyi István*. Pozsony.
- Kecskeméti Károly 2008: *Magyar liberalizmus 1790–1848*. Budapest.
- Lackó Mihály 1977: *Széchenyi és Kossuth vitája*. Budapest.
- Magyarország története 1790–1848*. I–II. kötet. (Főszerk. Mérei Gyula, szerk. Vöröskároly.) (Magyarország története 5.) Budapest.
- Oplatka András 2005: *Széchenyi István*. Budapest.
- Pajkossy Gábor 2003a: Az abszolutizmus és a rendiség utolsó küzdelmei. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 125–153.
- Pajkossy Gábor 2003b: A reformkor. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 191–233.
- Varga János 1983: *Keresztútzben a Pesti Hírlap. Az ellenzéki és a középutas liberalizmus elválása 1841–42-ben*. Budapest.
- Velkey Ferenc 1996: Egy barátság „átértelmezése” – Széchenyi István hírlapi cikkei Wesselényi Miklósról. In: Takács Péter (szerk.): *Wesselényi emlékülés*. Fehérgyarmat, 79–105.
- Velkey Ferenc 2008: Egy „rettentő döntés” háttéréről. Miért „támadt kedve” Széchenyi Istvánnak 1847 őszén „követnek menni”? In: *Történeti Tanulmányok XVI*. Debrecen, 189–238.